

Michel de Certeau

Branje: divji lov**Enkrat za vselej ustaviti pomen
besed, prav to hoče teror.*Jean-François Lyotard, *Poganski rudimenti*
(*Rudiments païens*)

Alvin Toffler je pred časom oznanil rojstvo nove človeške vrste, ki jo je spočela množična poraba umetnosti. Ta oblikujoča se vrsta, transhumantna in požrešna med pašniki medijev, naj bi za distinktivno potezo imela »samogibljevost«.¹ Vračala naj bi se k nekdanjemu nomadizmu, vendar naj bi poslej lovila po umetnih stepah in gozdovih.

Vendar se je ta preroška analiza nanašala zgolj na množico, ki konzumira »umetnost«. Raziskava Državnega sekretariata za kulturne zadeve (decembra 1974)² pa kaže, do katere mere zgolj elita uživa to produkcijo. Od 1967 (datum prejšnje raziskave, ki jo je izvedel INSEE**) so javna sredstva, ki so jih vložili v ustanavljanje in razvoj kulturnih domov, okrepila kulturno neenakost med Francozi. Pomnožila so kraje izražanja in simboliziranja, toda dejansko se s tem okoriščajo iste kategorije: tako kultura kakor denar »gresta le bogatim«. Množice niso nikoli krožile po teh vrtovih umetnosti. Pač pa jih drži in zbira mreža medijev: televizijska (ki zajame 9 od 10 Francozov), tiskovna (8 od 10 Francozov), knjižna (7 od 10 Francozov, od katerih – po raziskavi jeseni 1978 – 2 bereta veliko, 5 pa jih bere še več)³, itd. Namesto nomadizma bi potemtakem imeli »redukcijo« in stajo: poraba, organizirana prek te ekspanzionistične mreže naj bi bila videti kot čredna dejavnost, čedalje bolj imobilizirana in »obravnavana« s pomočjo naraščujoče gibljivosti osvajalcev prostora, kakršni so mediji. Fiksacija porabnikov in cirkulacija medijev. Množice lahko le še svobodno mulijo obrok simulakrov, ki jih vsakomur distribuira sistem.

Prav tej ideji nasprotujem: taka reprezentacija porabnikov ni sprejemljiva.

* Prevod poglavja »Lire: un braconnage« iz knjige Michel de Certeau, *L'invention du quotidien, 1. arts de faire*, Éditions Gallimard, 1990, str. 239-255 (ta in vse naslednje opombe z asteriski, so opombe prevajalke).

¹ Alvin Toffler, *The Culture Consumers*, Baltimore, Penguin, 1965, str. 33–52, po raziskavah Emmanuela Dembyja.

² *Pratiques culturelles des Français*, Pariz, Secrétariat d'État à la Culture, Services d'études et recherches, 2. t., 1974.

** Institut national de la statistique et des études économiques.

³ Po sondiranju Louisa-Harrisa (september-oktober 1978) naj bi se v Franciji število bralcev povečalo za 17 % v dvajsetih letih: odstotek velikih bralcev ostaja enak (20 %), povečal pa se je odstotek povprečnih in šibkih bralcev. Glej Janick Jossin, v *L'Express*, 11. novembra 1978.

Ideologija »informiranja« s knjigo

V glavnem se ta podoba »javnosti« ne daje na ogled. A zato je ni nič manj v pretenziji »producentov«, da informirajo populacijo, se pravi, da »dajejo obliko« družbenim praksam. Celo protesti proti vulgarizaciji/vulgarnosti medijev pogosto razkrivajo analogno pedagoško pretenzijo; elita, ki jo prizadene nizka raven rumenega tiska ali televizije, prepričana v svoje lastne kulturne modele, potrebne ljudstvu za vzgojo duhov in povzdigovanje src, zmeraj postulira, da javnost modelirajo produkti, ki jih ji vsiljujejo. Prav to je nerazumevanje akta »porabe«. Domnevamo, da asimilirati nujno pomeni »postati podoben« temu, kar absorbiramo, ne pa »narediti podobno« temu, kar smo, narediti svoje, si to prisvojiti ali znova prisvojiti. Vsiljuje se izbira med tema dvema možnima pomenoma, predvsem zaradi neke določene zgodovine, katere horizont moramo skicirati. »Nekoč je bilo ...«

Ideologija razsvetljenstva v 18. stoletju je hotela, da bi bila knjiga zmožna reformirati družbo, da bi šolska vulgarizacija transformirala šege in navade, da bi elita s svojimi produkti, če bi njihova difuzija pokrivala ozemlje, imela moč preoblikovati vso nacijo. Ta mit o Vzgoji⁴ je v strukture kulturne politike vpisal določeno teorijo porabništva. Seveda je logika tehničnega in ekonomskega razvoja, ki ju je mobilizirala politika, prav to politiko privedla do sedanjega sistema, ki invertira ideologijo, ki je še včeraj skrbela za razširjanje »razsvetljenstva«. Sredstva difuzije so poslej pomembnejša od idej, ki jih nosijo. Medij nadomesti sporočilo. »Pedagoške« procedure, katerih nosilec je bila šolska mreža, so se razvile tako daleč, da so kot nekoristnega opustile ali strle profesorski »korporus«, ki jih je izpopolnjeval dve stoletji: danes sestavljajo aparat, ki s tem, da udejanja stari sen o zajemu vseh državljanov in vsakega posebej, postopoma uničuje namembnost, prepričanja in šolske institucije razsvetljenstva. Pravzaprav se v Vzgoji vse dogaja, kakor da se je oblika njene tehnične vzpostavitve čezmerno realizirala in pri tem odstranila samo vsebino, ki jo je omogočila in ki poslej izgublja družbeno koristnost. Toda skozi vso to evolucijo je ideja produkcije družbe prek »skriptuarnega« sistema za korolarij nenehno imela prepričanje, da je javnost z več ali manj odpora modelirana pisno (verbalno ali ikonično), da postane podobna tistemu, kar sprejema, da je nazadnje *natisnjena* s tekstom in kot tekst, ki ji je vsiljen.

Včeraj je ta tekst bil šolski. Danes je tekst družba sama. Ima urbanistično, industrijsko, komercialno ali televizijsko obliko. Toda mutacija, ki ga je pripravila do tega, da je prišel iz šolske arheologije do tehnokracije medijev, ni načela postulata pasivnosti, ki je lasten porabi – prav tistega postulata, o katerem bi bilo treba razpravljati. Prej bi lahko rekli, da ga je okrepila: zaradi množične implantacije normaliziranega izobraževanja je onemogočila ali naredila nevidna intersubjektivna razmerja tradicionalnega učenja; »informacijski« tehniki so bili s sistematizacijo

⁴ Jean Erhard, *L'Idée de nature en France pendant la première moitié du XVIIIe siècle*, Paris, Sepven, 1963: »Nastanek mita: Vzgoja«, str. 753–767.

podjetij spremenjeni v uradnike, zaprte v neko specialnost in so o uporabnikih vedeli čedalje manj; sama produktivistična logika je producente s tem, da jih je izolirala, privedla do tega, da so domnevali, da pri porabnikih ni ustvarjalnosti; recipročna zaslepitev, ki jo je generiral sistem, je naposled prepričala ene in druge, da je pobuda nastanjena zgolj v tehničnih laboratorijih. Celotna analiza represije, ki jo izvršujejo dispozitivi tega sistema disciplinskega zajemanja, še zmerom postulira pasivno, »informirano«, obravnavano in zaznamovano javnost brez zgodovinske vloge.

Učinkovanje produkcije implicira inercijo porabništva. Inercija pa producira sprejemljivo ideologijo porabništva. Ta legenda, ki je učinek razredne ideologije in tehnične zaslepljenosti, je nujno potrebna sistemu, ki odlikuje in privilegira avtorje, pedagoge, revolucionarje, z eno besedo »producente« v razmerju do tistih, ki to niso. S tem, da zavrremo »porabo«, tako, kakršno so zasnovala in potrdila »avtorska« podjetja, si ustvarimo možnost, da odkrijemo ustvarjalno dejavnost tam, kjer je bila zanikana, in da relativiziramo pretirano pretenzijo, ki jo ima *neka* produkcija (realna, a posebna), da bi delala zgodovino s tem, da »informira« vso deželo.

Nepriznana aktivnost: branje

Branje je zgolj delen, vendar temeljen aspekt porabe. V družbi, ki je čedalje bolj pisna, ki jo organizira moč modificiranja stvari in preoblikovanja struktur na podlagi skriptuarnih (znanstvenih, ekonomskih, političnih) modelov in ki se polagoma spreminja v kombinirane (administrativne, urbane, industrijske itn.) »tekste«, lahko velikokrat binom produkcija-poraba nadomestimo z njegovim ekvivalentom in občo značilnostjo, z binomom pisanje-branje. Moč, ki je instavrirala (po vrsti reformistično, znanstveno, revolucionarno ali pedagoško) hotenje predelati zgodovino s pomočjo skripturarnih operacij, sprva izvrševanih v zaprtem polju, ima sicer za korolarij veliko delitev med branjem in pisanjem.

»Modernizacija, modernost, to je pisanje«, pravi François Furet. Posplošitev pisanja je dejansko izzvala nadomestitev običaja z abstraktnim zakonom, nadomestitev tradicionalnih oblasti z državo in razpad skupin v prid individuu. Ta preobrazba pa se je izpeljala kot figura »križanja« med dvema različnima elementoma, med pisnim in oralnim. Nova študija F. Fureta in J. Ozoufa je *de facto* pokazala, da je v manj skolarizirani Franciji obstajala »obsežna polpismenost, osrediščena na branje, ki so jo spodbujale Cerkev in družine in je bila namenjena zlasti dekletom«⁵. Edino šola je povezovala, vendar s šivom, ki je velikokrat ostal šibek, obe zmožnosti: zmožnost branja in zmožnost pisanja. V resnici sta bili v preteklosti dolgo časa ločeni precej daleč v XIX. stoletje; danes odraslo življenje sicer zelo hitro loči – pri nekaterih »zgolj branje« – branje in pisanje; treba se je vprašati o posebnih poteh branja tudi tam, kjer je poročeno s pisanjem.

⁵ François Furet in Jacques Ozouf, *Lire et écrire. L'alphabétisation des Français de Calvin à Jules Ferry*, Pariz, Minuit, 1977, t. 1, str. 349–369, in »zgolj brati«, str. 199–228.

Raziskave, posvečene psiholingvistični razumevanja⁶ s svoje strani v branju ločujejo »leksično dejanje« in »skripturalno dejanje«. Kažejo, da se skolarizirani otrok nauči brati vzporedno z učenjem dešifriranja, ne pa z njegovo pomočjo: brati pomen in dešifrirati črke ustrezata dvema različnima dejavnostma, čeprav se križata. Drugače povedano, kulturna memorija, pridobljena s poslušanjem, z oralno tradicijo, sama omogoča in postopoma bogati strategije semantičnega spraševanja, ki z dešifriranjem kake pripovedi pretanjujejo, precizirajo ali popravljajo pričakovanja. Branje, od otroškega do znanstvenega, je prehiteno in omogočeno z oralno komunikacijo, neštevno močjo, ki je besedila skoraj nikoli ne navajajo. Potemtakem je videti, kakor da je konstrukcija pomenjenj, katere oblika je pričakovanje (pričakovati to in to) ali anticipacija (delanje hipotez), zvezano z oralnim prenosom, bila začetni blok, ki ga je sledenje grafičnim materialom postopoma dolblo, razveljavljalo, preverjalo, detajliralo, da je omogočalo branja. Graf zgolj kleše in vrta v anticipacijo.

Navzlic delom, ki izkopavajo avtonomijo bralne prakse izpod skriptuarne imperializma, so tri stoletja zgodovine ustvarila položaj *de facto*. Družbeno in tehnično delovanje sodobne kulture hierarhizira ti dve dejavnosti. Pisati pomeni producirati tekst; brati pomeni od drugega prejemati tekst, ne da bi v njem zaznamovali svoje mesto, ne da bi ga predelali. V tem oziru se branje katehizma in Svetega pisma, ki ga je duhovščina nekoč priporočala dekletom in materam in tem Vestalkam prepovedovala pisanje nedotakljivega svetega besedila, danes nadaljuje z »branjem« televizije, ki je ponujeno »porabnikom«, ki nimajo možnosti, da bi svojo pisavo začrtali na zaslon, kjer nastopa produkcija Drugega - »kulture«. »Vez, ki obstaja med branjem in Cerkvijo⁷, se reproducira v odnosu med branjem in Cerkvami medijev. V tem pogledu se zdi, da izobraženski konstrukciji družbenega teksta še zmeraj ustreza recepcija pri vernikih, ki naj bi se zadovoljili z reproduciranjem modelov, ki so jih izdelali manipulatorji z govoric.

To, kar je treba postaviti pod vprašaj, žal ni ta delitev dela (ta je še preveč realna), temveč to, da se branje asimilira pasivnosti. Dejansko pomeni brati romati po vsiljenem sistemu (sistemu teksta, analognem zgrajenemu redu kakega mesta ali kake veleblagovnice). Nove analize kažejo, da »sleherno branje modificira svoj predmet«⁸, tako da (Borges je to že povedal) »je neka literatura drugačna od druge manj zaradi teksta kakor zaradi načina, kako je brana«⁹, in da je naposled sistem verbalnih ali ikoničnih znakov rezerva oblik, ki čakajo na bralca svojega pomena. Če je potemtakem »knjiga učinek (konstrukcija) bralca«¹⁰, moramo obravnavati njegovo operacijo kot

⁶ Gl., denimo, Jacques Mehler in G. Noizet, *Textes pour une psycholinguistique*, Den Haag, Mouton, 1974; in tudi Jean Hébrard, »École et alphabétisation au XIXe siècle«, komunikacija na Kolokviju *Pisati in brati*, Pariz, MSH, junij 1979.

⁷ F. Furet in J. Ozouf, *op. cit.*, str. 213.

⁸ Michel Charles, *Rhétorique de la lecture*, Pariz, Seuil, 1977, str. 83.

⁹ Jorge Luis Borges, cit. v Gérard Genette, *Figures*, Pariz, Seuil, 1966, str. 123.

¹⁰ M. Charles, *op. cit.*, str. 61.

nekašen *lectio*, kot produkcijo, ki je lastna »bralcu«¹¹. Ta ne zasede niti avtorjevega niti avtorskega mesta. V tekstih izumi nekaj drugega kakor tisto, kar je bilo njihova »intenca«. Odleplja jih od njihovega (izgubljenega ali nepomembnega) izvora. Kombinira njihove fragmente in ustvarja ne-vede (*in-su*) v prostoru, ki organizira njihovo zmožnost dopustiti neomejeno pluralnost pomenjanj. Ali je ta »bralna« dejavnost pridržana za literarnega kritika (vselej privilegirane zaradi svojih preučevanj branja), to se pravi, znova za neko kategorijo izobražencev, ali pa se lahko raztegne na vso kulturno porabo? Takšno je vprašanje, pri katerem bi morale zgodovina, sociologija ali šolska pedagogika prispevati elemente odgovora.

Žal obsežna literatura, posvečena branju, daje zgolj fragmentarne precizacije o tej točki ali pa sodi k literarnim izkušnjam. Raziskovanja zadevajo predvsem poučevanje branja¹². Bolj diskretno si upajo spustiti se na stran zgodovine in etnologije, ker ni sledov, ki bi jih pustila praksa, ki drsi skozi vsakršne še slabo zapažene »pisave« (denimo, krajino »beremo«, kakor beremo tekst)¹³. Bolj številna so v sociologiji, vendar so nasplošno statističnega tipa: bolj računajo korelacije med branimi objekti, družbenimi pripadnostmi in kraji obiskovanja, kakor pa analizirajo samo operacijo branja, njene modalnosti in njeno tipologijo¹⁴.

Ostane literarna domena, danes še posebej bogata (od Barthesa do Riffaterra ali Jaussa), še enkrat privilegirana s pisanjem, vendar zdaj z visoko specializiranim: »pisatelji« prenašajo »bralno veselje« od tam, kjer se pripenja na umetnost pisanja in na učitek ponovnega branja. Tam pa se, pred Barthesom ali po njem, pripovedujejo blodnje in inventivnosti, ki igrajo na pričakovanja, šikane in normativnosti »branega

¹¹ Vemo, da je »bralec« (*lector*) v srednjem veku naslov učitelja.

¹² Gl. zlasti Alain Bentolila (ed.), *Recherches actuelles sur l'enseignement de la lecture*, Pariz, Retz, 1976; Jean Foucambert in J. André, *La Manière de'être lecteur. Apprentissage et enseignement de la lecture de la maternelle au CM2*, Pariz, Sermap, OCDL, 1976; Laurence Lentin, *Du parler au lire. Interaction entre l'adulte et l'enfant*, Pariz, ESF, 1977; itn. Dodati je treba vsaj obilno literaturo »made in USA«: Jeanne Sternlicht Chall, *Learning to Read: the Great Debate ... 1910-1965*, New York, McGraw-Hill, 1967; Dolores Durkin, *Teaching Them to Read*, Boston, Allyn & Bacon, 1970; Eleanor Jack Gibson and Harry Levin, *The Psychology of Reading*, Cambridge (Mass.), MIT, 1975; Milfred Robeck and John A. R. Wilson, *Psychology of Reading: Foundations of Instruction*, New York, John Wiley, 1973; Lester and Muriel Tarnopol (eds.), *Reading Disabilities. International Perspective*; Baltimore, University Park Press, 1976; itn., s tremi pomembnimi revijami: *Journal of Reading* od 1957 (Purdue University, Dept. of English), *The Reading Teacher* od 1953 (Chicago International Reading Association) in *Reading Research Quarterly* od 1965 (International Reading Association, Newark, Del.).

¹³ Gl. bibliografijo F. Fureta in J. Ozoufa, *op. cit.*, t. 2, str. 358-372. Lahko ji dodamo Mitford McLeod Mathews, *Teaching to Read, Historically Considered*, Chicago, University of Chicago Press, 1966. Dela Jacka Goodyja (*Literacy in a Traditional Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1968; La Raison graphique, Pariz, Minuit, 1979; itn.) odpirajo številne poti za etnozgodovinsko analizo.

¹⁴ Poleg statističnih raziskav, gl. J. Charpentreau et al., *Le livre et la lecture en France*, Pariz, Éd. ouvrières, 1968.

dela«; tam se že izdelujejo modeli, ki so to zmožni upoštevati¹⁵. Navzlic vsemu je zgodovina človekovih pohodov skozi njegove lastne tekste slej ko prej v velikem delu neznan.

»Literalni«^{***} pomen, produkt družbene elite

Iz analiz, ki spremljajo bralno dejavnost v njenih zavojih, ovinkih prek strani, metamorfozah in anamorfozah teksta s popotnim očesom, imaginarnimi ali meditativnimi vzletmi na podlagi nekaj besed, prekoračevanja prostorov na vojaško razvrščenih površinah pisanja, efemernih plesov, izhaja v prvem pristopu vsaj to, da ne bi mogli obdržati razdelitve, ki od branja ločuje berljiv tekst (knjigo, podobo itn.). Ne glede na to, ali gre za dnevnik ali za Prousta, ima tekst pomen le prek svojih bralcev; spreminja se z njimi; razporeja se glede na percepcijske kode, ki mu uhajajo. Tekst postane šele v razmerju do bralčeve zunanosti, prek delovanja implikacij in zvijač med dvema kombiniranima vrstama »pričakovanja«: pričakovanja, ki organizira *berljiv* prostor (literalnost), in pričakovanja, ki organizira ravnanje, ki je potrebno za *izvršitev* dela (branje)¹⁶.

Čudno, načelo te beroče dejavnosti je bil postavil že Descartes pred več kakor tremi stoletji v zvezi s sodobnimi deli o kombinatoriki in o zgledu »šifer« ali šifriranih tekstov: »In če nekdo, da bi uganil šifro, zapisano z navadnimi črkami, opazi, da bere B povesod, kjer bo A, in C povesod, kjer bo B, in tako na mesto sleherne črke postavi črko, ki ji sledi po abecednem redu, in da, ko ga tako bere, v njem najde besede, ki imajo pomen, nikakor ne bo dvomil, da je to pravi pomen te šifre, ki ga bo tako našel, čeprav se lahko zgodi, da je tisti, ki ga je napisal, vanj dal drug, docela drugačen pomen, ker je dal sleherni črki drugačno pomenjenje ...«¹⁷. Kodificirajoča operacija, pripeta na označevalce, *dela* pomen, ki ga potemtakem ne opredeljujejo polog, »intencija«, ali kaka avtorska dejavnost.

Iz česa torej nastane kitajski zid, ki obdaja »lastno« teksta, ki od drugega izolira njegovo semantično avtonomijo in ki ga spreminja v tajni red »opusa«? Kdo postavlja to pregrado, ki vzpostavlja tekst kot otok, vselej zunaj bralčevega dosega? Ta fikcija

¹⁵ Roland Barthes seveda: *Le Plaisir du texte*, Pariz, Seuil, 1973; in »Sur la lecture«, v *Le Français aujourd'hui*, n° 32, januar 1976, str. 11–18. Nekoliko po naključju dodati: Tony Duvert, »La lecture introuvable«, v *Minuit*, n° 1, november 1972, str. 2–21; Octave Mannoni, *Clefs pour l'imaginaire*, Pariz, Seuil, 1969, str. 202–217 o »potrebi po interpretiranju«; Michel Mougenot, »Lecture / écriture«, v *Le Français aujourd'hui*, n° 30, maj 1975; Victor N. Smirnoff, »L'oeuvre lue«, v *Nouvelle Revue de psychanalyse*, n° 1, 1970, str. 49–57; Tzvetan Todorov, *Poétique de la prose*, Pariz, Seuil, 1971, s »comment lire?«, str. 241 nasl.; Jean Verrier, »La ficelle«, v *Poétique*, n° 30, april 1977; *Littérature*, n° 7 z naslovom *Le discours de l'école sur les textes*, oktober 1972; *Esprit*, obe številki z naslovom *Lecture I*, december 1974, in *Lecture II*, januar 1976; itn.

^{***} Pridevnik »dobesedno« je le delno ustrezen, ker ne evocira »črke« (*littera*).

¹⁶ Gl., denimo, »propozicije« M. Charlesa, *op. cit.*

¹⁷ Descartes, *Principes*, IV, čl. 205.

namenja porabnike podvržbi, saj so poslej zmeraj krivi nezvestobe ali nevednosti vpricho nemega »bogastva« tako zase postavljenega zaklada. Ta fikcija »zaklada«, skritega v delu, sefu pomena, očitno nima za temelj bralčeve produktivnosti, ampak *družbeno institucijo*, ki naddoloča njeno razmerje s tekstom¹⁸. Branje je nekako zabrisano zaradi razmerja sil (med učitelji in učenci ali med producenti in porabniki), katerega instrument postane. To, da knjigo uporabljajo privilegiranci, jo vzpostavlja kot skrivnost, katere »pravi« interpreti so oni. Med tekst in njegove bralce postavlja mejo, za katero edino ti uradni interpreti izdajajo potne liste in s tem svoje branje (ki je *tudi* legitimno) spreminjajo v ortodoksno »literalnost«, ki druga (enako legitimna) branja zreducira na to, da so zgolj heretična (ne »konformna« pomenu teksta) ali nepomembna (izročena pozabi). S te zorne točke je »literalni« pomen kazalec in učinek družbene moči, moči neke elite. Iz sebe, ponujenega pluralnemu branju, postane tekst kulturno orožje, varovana skrinjica, izgovor za zakon, ki kot »literalno« legitimira interpretacijo družbeno pooblaščenih profesionalcev in izobražencev.

Sicer pa, če je manifestacija bralčevih svoboščin skozi tekst tolerirana med izobraženci (treba je biti Barthes, da si to dovolimo), je v nasprotju s tem prepovedana učencem (strogo ali spretno privedenim v konjušnico pomena, ki so ga »sprejeli« učitelji) ali javnosti (skrbno opozorjeni na to, »kaj je treba misliti«, in katere invencije veljajo za zanemarljive in so utišane).

Potemtakem prav družbena hierarhizacija skriva realnost bralne prakse ali jo dela nerazumljivo. Včeraj Cerkev, vzpostavljalca družbenega reza med izobraženci in »verniki«, zdaj Pisava v statusu »Črke«, domnevno neodvisne od njenih bralcev, dejansko pa jetnice pri svojih eksegetih: avtonomija teksta je bila reprodukcija sociokulturnih odnosov znotraj institucije, katere predstojniki so določili tisto, kar je od njega treba brati. S popuščanjem institucije je med tekstom in bralci nastopila recipročnost, ki jo je institucija skrivala, kakor da bi s tem, da se je umikala, dopuščala videti nedoločeno pluralnost »pisanj«, ki so jih sproducirali bralci. Ta proces, ki je viden od reformacije naprej, je že vznemirjal pastorje XVII. stoletja. Danes tekst, ki ga izvajata učitelj ali producent, izolirajo od bralcev sociopolitični dispozitivi šole, tiska ali televizije. Toda za gledališkim dekorjem te nove ortodoksije se skriva (kakor se je že včeraj)¹⁹ tiha, transgresivna, ironična ali poetična dejavnost bralcev (ali televizijskih gledalcev), ki ohranjajo svoj po svoje v zasebnosti in brez vednosti »učiteljev«.

Branje bi se torej umeščalo na spoj med *družbeno* stratifikacijo (razredni odnosi) in *poetičnimi* operacijami (izvajalčeva konstrukcija teksta): družbena hierarhizacija dela na konformiranju bralca »informaciji«, ki jo distribuira elita (ali polovična elita);

¹⁸ Pierre Kuentz, »Le tête à texte«, v *Esprit*, december 1974, str. 946–962; »L'envers du texte«, v *Littérature*, n° 7, oktober 1972.

¹⁹ Dokumenti, žal preredki, odpirajo okna k avtonomiji trajektorijev, interpretacij in prepričanj katoliških bralcev Biblije. Gl. v zvezi z očetom »oračem« Rétif de la Bretonne, *La vie de mon père* (1778), Pariz, Garnier, 1970, str. 29, 131–132, itn.

beroče operacije zvižajijo s prvo in svojo inventivnost vtihotaplajo v špranje kulturne ortodoksije. Prva od teh dveh zgodovin prikriva tisto, kar ni konformno »učiteljem« in jim to dela nevidno; druga pa to seje po mrežah zasebnega. Obe potemtakem sodelujeta pri spreminjanju branja v neznancko, iz katere se prikaže na eni strani teatralizirana in dominantna edina *pismena* izkušnja, na drugi strani pa indici neke *skupne* poetike, redki in parcelirani kakor mehurji, ki prihajajo iz vode.

»Izvajanje ubikvitete****«, te »impertinentne odsotnosti«

Bralčeva avtonomija je odvisna od transformacije družbenih odnosov, ki naddoločajo njegovo razmerje do tekstov. Potrebna naloga. Toda ta revolucija bi spet bila totalitarizem elite, ki sama pretendira, da bi ustvarjala različna obnašanja, in z Normativno vzgojo nadomešča prejšnjo, če ta revolucija ne bi mogla računati z dejstvom, da *že* obstaja, četudi prikrita ali zatirana, izkušnja, ki je drugačna od izkušnje pasivnosti. Politika branja se mora potemtakem pripeti na analizo, ki s tem, da opisuje prakse, ki že dolgo dejansko obstajajo, povzroča, da so te prakse dovzetne za politizacijo. Poudarjanje nekaj aspektov bralne operacije že kaže, kako zelo se izmika zakonu informacije.

»Berem in sanjam ... Moje branje bi torej bilo moja impertinentna odsotnost. Ali bi bilo branje izvrševanje ubikvitete?«²⁰. Začetna, to je, iniciacijska izkušnja: brati pomeni biti drugje, tam, kjer *njih* ni, na nekem drugem svetu²¹; pomeni vzpostaviti skrivno prizorišče, kraj, kamor vstopamo in od koder odhajamo po prosti volji; pomeni ustvariti senčne in temačne kote v eksistenci, ki je podvržena tehnokratski transparentnosti in tisti neusmiljeni svetlobi, ki pri Genetu materializira pekel družbene alienacije. Marguerite Duras je to opazila: »Morebiti beremo v črnem zmeraj ... Branje izhaja iz temačnosti noči. Četudi beremo ob belem dnevu, se okrog knjige naredi noč«²².

Bralec je producent vrtov, ki miniaturizirajo in kolacionirajo svet, Robinzon otoka, ki ga je šele treba odkriti, a je tudi »obseden« od svojega lastnega karnevala, ki uvaja mnogoterost in razliko v pisni sistem družbe in teksta. Romaneski avtor potemtakem. Deteritorializira se, omahuje v ne-kraju med tistim, kar izumlja, in tistim, kar ga spreminja. Zdaj je zares kakor lovec v gozdu, ki je pisal na oko, odkriva sledi, se smeje, dela »šuse« ali pa se, ker je igralec, pusti ujeti. Drugič pa tam izgubi fiktivne varnosti realnosti: njegovi pobegi ga izselijo iz zagotovil, ki poskrbijo za nastanitev jaza na družbeni šahovnici. *Kdo pravzaprav bere? Sem to jaz ali nekaj od mene? »Nisem jaz kot resnica, ampak jaz kot negotovost mene, ki bere te razuzdane tekste. Bolj ko jih berem, bolj ko jih ne razumem, bolj nikakor ne gre«²³.*

**** Povsodpričujočnost.

²⁰ Guy Rosolato, *Essais sur le symbolique*, Pariz, Gallimard, 1969, str. 288.

²¹ Terezija Avilska je imela branje za molitev, za odkritje drugega prostora, kjer je mogoče pripeti željo. Tisoč drugih spiritualnih avtorjev misli enako, in že otrok to ve.

²² Marguerite Duras, *Le camion*, Pariz, Minuit, 1977.

Skupna izkušnja, če naj verjamem pričevanjem, ki jih ni mogoče ne kvantificirati ne citirati, pa ne zgolj pismenim. Velja tudi za bralce in bralke *Nas dveh (Nous deux)*, *Poljedelske Francije (France agricole)* ali *Mesarjevega prijatelja (Ami du boucher)* ne glede na stopnjo vulgarizacije ali tehničnosti, skozi katere gredo Amazonke ali Uliksi vsakdanjega življenja.

Bralci še zdaleč niso pisatelji, ustanovitelji posebnega kraja, dediči davnih oračev, ampak kopači jaškov in graditelji hiš na tleh govorce, so popotniki; krožijo po zemljah drugih, nomadi, ki na divje lovijo po poljih, ki jih niso napisali, ropajo egiptovske dobrine, da bi v njih uživali. Pisanje akumulira, skladišči, se upira času z vzpostavitvijo kraja in pomnožuje svojo produkcijo z ekspanzionizmom reprodukcije. Branje se ne obvaruje časovne obrabe (pozabljamo se in pozabljamo), ne ohranja ali slabo ohranja, kar je pridobilo, in sleherni kraj, kjer se dogaja, je ponovitev izgubljenega raja.

Dejansko pa nima kraja: Barthes bere Prousta v Stendhalovem tekstu²⁴; televizijski gledalec bere krajino svojega otroštva v reportaži o sedanjosti. Kateri kraj, ki je bil, pa vendarle ni bil, kraj videne podobe, je ujel televizijsko gledalko, ki o oddaji, ki jo je videla včeraj, pravi: »bilo je idiotsko, pa sem kljub temu gledala?« Tako je z bralcem: njegov kraj ni *tukaj* ali *tam*, eden ali drugi, ampak ne en ne drugi, hkrati noter in zunaj, izgubljač enega in drugega, tako da meša drugega z drugim, da povezuje ležeče tekste, ki jim je dramitelj in gostitelj, vendar nikoli lastnik. S tem se izogne tako zakonu slehernega teksta posebej kakor tudi zakonu družbenega okolja.

Prostori iger in zvijač

Da bi karakterizirali to dejavnost, se zatečemo k več modelom. Lahko jo imamo za nekakšno »brkljanje«, ki ga Lévi-Strauss analizira v »divji misli«, to se pravi, aranžma, narejen iz »sredstev pri roki«, produkcija »brez povezave s kakšnim projektom«, ki pa ureja ostaline prejšnje konstrukcije in dekonstrukcije²⁵. Ta produkcija pa sicer v nasprotju z Lévi-Straussovimi »mitološkimi vesolji« razvršča dogodke, vendar ne oblikuje skupka: je v trajanju razpršena »mitologija«, obiranje časa, ki ni zbran, ampak je razsejan po ponovitvah in po razlikah med ugodji, po zapovrstnih memorijah in spoznanjih.

Drugi model: subtilna umetnost, katere teorijo so naredili srednjeveški pesniki in romanopisci; vtihotapijo novost v sam tekst in v okviru neke tradicije. Pretanjeni postopki infiltrirajo tisoče razlik v pooblaščenno pisanje, ki jim rabi za okvir, vendar se njihova igra ne ravna po prisili njegovega zakona. Te pesniške zvijače, ki niso zvezane

²³ Jacques Sojcher, »Le professeur de philosophie«, v *Revue de l'Université de Bruxelles*, n° 3-4, 1976, str. 428-429.

²⁴ Barthes, *Le Plaisir du texte*, str. 58.

²⁵ Claude Lévi-Strauss, *La Pensée sauvage*, Pariz, Plon, 1962, str. 3-47. V bralčevem »brkljanju«, znova uporabljeni elementi, vsi vzeti iz uradnih in prejetih korpusov, lahko ustvarjajo prepričanje, da v branju ni nič novega.

z ustvarjanjem posebnega (pisanega) kraja, so se obdržale skozi stoletja vse do sodobnega branja, ki je enako agilno pri izvajanju poneverb in metaforizacij, ki jih včasih komaj signalizira kak »bah«.

Proučevanja, ki so potekala v Bochumu v zvezi z *Rezeptionsästhetik* (z recepcijsko estetiko) in s *Handlungstheorie* (s teorijo akcije), prinašajo tudi različne modele odnosov tekstnih taktik z zapovrstnimi »pričakovanji« in hipotezami receptorja, ki ima dramo (ali roman) za naklepno dejanje²⁶. Ta igra tekstnih produkcij, ki zadevajo tisto, k česar produkciji jih navajajo bralčeva pričakovanja med njegovim napredovanjem v pripovedi, je seveda predstavljena s težkim konceptnim aparatom; kljub temu pa uvaja plese med bralce in tekste tam, kjer je – to je obupen prizor – ortodokсна doktrina posadila kip »opusa«, obdan s konformnimi ali nevednimi porabniki.

Skozi te raziskave in skozi še veliko drugih se usmerjamo k branju, ki ga več ne karakterizira »impertinentna odsotnost«, ampak prodori in umiki, taktike in igre s tekstom. Odhaja in prihaja, krog in krog je ujeto (toda od česa neki? Vendar se to prebudi hkrati pri bralcu in v tekstu.), igrivo, protestniško, ubežno.

Morali bi znova najti njegove gibe v samem telesu, ki je navidez krotko in tiho, ki ga posnema na svoj način: umiki v vsakovrstne bralne »kabinete« sproščajo nezaznane geste, mrmranja, tike, razkazovanja ali vrtenja, nenavadne hrupe, naposled divjo orkestracijo telesa²⁷. Toda poleg tega je branje na svoji najbolj elementarni ravni postalo pred tremi stoletji gesta očesa. Ne spremlja ga več šum vokalne artikulacije in ne gibanje mišičnega použivanja, kakor ga je prej. Brati, ne da bi glasno ali polglasno izgovarjali, je »moderna« izkušnja, ki je tisočletja niso poznali. Nekoč je bralec interioriziral tekst; s svojim glasom je ustvarjal telo drugega; bil je njegov akter. Danes tekst ne vsiljuje več svojega ritma subjektu, ne manifestira se več z bralčevim glasom. Ta umik telesa, ki je pogoj njegove avtonomije, je postavljanje teksta v oddaljenost. Za bralca je njegov *habeas corpus*****.

*** Ker se telo umika iz teksta in se v njem angažira zgolj gibljivost očesa²⁸, geografska konfiguracija teksta čedalje manj organizira bralčevo dejavnost. Branje se osvobodi tal, ki so ga določala. Odlepi se od njih. Avtonomija očesa suspendira soudeležbo telesa s tekstom; odveče ga od skriptuarne kraja; napisano spreminja v objekt in povečuje možnosti za kroženje subjekta. Indic: metode hitrega branja²⁹. Prav tako

²⁶ Gl. še posebej Hans Ulrich Gumbrecht, »Die dramenschliessende Sprachhandlung bei Marivaux«, in Karlheinz Stierle, »Das Liebesgeständnis in Racines *Phèdre* und das Verhältnis von (Sprach)–Handlung und Tat«, oba v *Poetica* (Bochum), 1976.

²⁷ Georges Perec, »Lire: esquisse sociopsychologique«, v *Esprit*, januar 1976, str. 9–20, je o tem čudovito govoril.

**** Središčni pojem angleškega prava (XVII. stoletje), zagotavlja svobodo individua in ga varuje pred samovoljnimi aretacijami. (L. G.)

²⁸ Kljub temu vemo, natezne in zažemalne mišice glasilk in glote ostajajo dejavne med branjem.

²⁹ Gl. François Richenau, *La lisibilité*, Pariz, CEPL, 1969; Georges Rémond, »Apprendre la lecture silencieuse à l'école primaire«, v A. Bentolila (éd.), *Recherches actuelles*, str. 147–161.

kakor letalo omogoča naraščajočo neodvisnost v primerjavi s prisilami, ki jih izvršuje organizacija tal, tehnike hitrega branja z zmanjšanjem števila postankov očesa dosegajo pospešitev prečkanj, avtonomijo v odnosu z določenostmi teksta in pomnožitev prepotovanih prostorov. Beroče telo, emancipirano od krajev, je bolj osvobojeno gibanj. Tako gestura zmožnost, ki jo ima vsak subjekt, da konvertira tekst z branjem in da ga »predirja«, kakor predirjamo etape.

Ko sem hvalil bralčevo impertienco, sem pustil vnemar precej aspektov. Že Barthes je ločeval tri tipe branja: branje, ki se ustavi pri užitku besed, branje, ki teče do konca in »medli od pričakovanja«, branje, ki kultivira željo pisati³⁰. Erotično, lovsko ali iniciacijsko branje. So še druga, v sanjah, v boju, v avtodidaktizmu itn., o katerih tukaj ne moremo razpravljati. Bralčeva povečana avtonomija ga na noben način ne varuje, saj se moč medijev razteguje čez njegov imaginarij, to se pravi, čez vse tisto, čemur od svojega dopušča, da pride v mreže teksta – svojim strahovom, sanjam, fantazmiranim in manjkajočim avtoritetam. Na to učinkujejo moči, ki delajo iz šifer in »dejstev« retoriko, katere tarča je ta sproščena intimnost.

Vendar se je tam, kjer znanstveni (naš) aparat zanese, da se udeležuje iluzije moči, s katerimi je nujno solidaren, to se pravi, da domneva množice, preobražene zaradi osvojitve in zmag ekspanzionistične produkcije, vselej dobro spomniti, da ne smemo imeti ljudi za idiote.

Prevod: **Taja Kramberger**

³⁰ R. Barthes, »Sur la lecture«, str. 15–16.